

มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการประกอบกิจการโรงงาน ตามกฎหมายโรงงาน¹

กิตติมา เน่งหา²

การศึกษาปัญหาทางกฎหมายตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและผลกระทบในการตรากฎหมายโรงงาน ตลอดจนมาตรการทางกฎหมายของรัฐในการบังคับใช้ของพนักงานเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวกับการกำกับและดูแลโรงงานตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) โดยเป็นศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายโรงงานของสาธารณรัฐสิงคโปร์ และกฎหมายโรงงานของสหราชอาณาจักร อันจะนำไปสู่การกำหนดแนวทางการแก้ไขบทบัญญัติกฎหมายตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) ในส่วนที่มีปัญหาด้านการบังคับใช้กับการประกอบกิจการโรงงานต่อไป

จากการศึกษา พบว่าแม้รัฐจะได้มีการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับโรงงานอุตสาหกรรมและการกำกับและดูแลโรงงานอุตสาหกรรมเป็นระยะ ๆ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและให้สอดคล้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศไทย แต่มีบทบัญญัติที่มีปัญหาหรืออุปสรรคในการบังคับใช้กับการประกอบกิจการโรงงานอยู่ กล่าวคือ ปัญหาการกำหนดบทนิยามคำว่า “โรงงาน” ทำให้โรงงานที่ใช้เครื่องจักรมีกำลังต่ำกว่า 50 แรงม้า หรือกิจการที่มีคนงานน้อยกว่า 50 คน ไม่ถือเป็น “โรงงาน” ที่อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) และการกำหนดบทนิยามคำว่า “ตั้งโรงงาน” เป็นการเปิดโอกาสให้การตั้งโรงงานสามารถทำได้ง่ายขึ้น ปัญหาการยกเลิกใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานส่งผลให้ใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ไม่ต้องมีการขอต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน และปัญหาเกี่ยวกับอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการกำกับและดูแลโรงงาน การกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจและหน้าที่ในการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 ตามมาตรา 37 มาตรา 39 และมาตรา 42 เป็นการกำหนดอำนาจที่ทับซ้อนกันในฐานะที่เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นบุคคลเดียวกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประการแรก ปัญหาเกี่ยวกับความทับซ้อนของขอบเขตอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการกำกับและดูแลโรงงาน ตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 บทบัญญัติในมาตรา 37 มาตรา 39 และมาตรา 42 ส่วนเป็นการกำหนดมาตรการและวิธีการลงโทษทางปกครองที่มีต่อผู้ประกอบการโรงงานที่ฝ่าฝืนหรือละเมิดบทบัญญัติของกฎหมาย อันถือได้ว่าเป็นสภาพบังคับ (Sanction) เพื่อให้การใช้อำนาจทางปกครองเกิดประสิทธิผลในการบังคับใช้กฎหมาย เมื่อพิจารณาถึงถ้อยคำในบทบัญญัติทั้งสามมาตราดังกล่าวในเรื่อง

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการประกอบกิจการโรงงาน ตามกฎหมายโรงงาน โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.พันธ์เทพ วิฑิตอนันต์ และกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คนพร จิตต์รุ่งเกียรติและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณฑิลา ภักดีคง

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ขอบเขตของอำนาจพนักงานเจ้าหน้าที่ในการดำเนินการเพื่อบังคับให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 ทำให้เห็นได้ว่าขอบเขตอำนาจในการสั่งการตามมาตรการลงโทษทางปกครองของพนักงานเจ้าหน้าที่จำกัดอยู่เพียงการใช้อำนาจในการสั่งการตามมาตรา 37 ได้เท่านั้น ส่วนการใช้อำนาจในการสั่งการตามมาตรา 39 และมาตรา 42 กลับตกอยู่ภายใต้อำนาจของปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมาย การที่พนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจในการตรวจสอบโรงงาน แต่ไม่มีอำนาจในการสั่งการตามมาตรการที่ระบุไว้ใน มาตรา 39 และมาตรา 42 จึงก่อให้เกิดปัญหาในด้านขอบเขตอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการบังคับใช้พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 และไม่เป็นไปตามกลไกของการปฏิบัติการที่ให้พนักงานเจ้าหน้าที่เป็นผู้มีอำนาจและหน้าที่ในการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 อีกทั้งมาตรการในการสั่งการตาม มาตรา 39 และมาตรา 42 นั้น ต่างก็เป็นมาตรการในการสั่งการที่มีผลต่อเนื่องมาจากมาตรการการสั่งการของพนักงานเจ้าหน้าที่ในมาตรา 37 นอกจากนี้ปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมายซึ่งมีอำนาจในการสั่งการตามมาตรา 39 และมาตรา 42 นั้น ต่างก็ได้รับการแต่งตั้งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมให้เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจและหน้าที่ในการปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 อยู่แล้ว ดังนั้น การกำหนดให้ปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมายมีอำนาจในการให้คำอนุญาตตามมาตรา 37 หรือสั่งการตามมาตรา 39 และมาตรา 42 เป็นการกำหนดอำนาจที่ซ้ำซ้อนกับกรณีที่ปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมาย มีฐานะที่เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่อยู่แล้ว

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นควรแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อหาของพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของปลัดกระทรวงหรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมาย ตามมาตรา 37 วรรคสอง มาตรา 39 และมาตรา 42 โดยกำหนดให้พนักงานเจ้าหน้าที่เป็นผู้มีอำนาจในการผูกมัดประทับตราเครื่องจักรได้เอง ไม่จำเป็นต้องขออนุมัติต่อผู้ใดในกรณีที่พนักงานเจ้าหน้าที่เห็นสมควร ตามมาตรา 37 วรรคสอง รวมถึงการสั่งการตามมาตรการในมาตรา 39 และมาตรา 42 โดยให้เป็นอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการสั่งการแทนอำนาจของปลัดกระทรวง หรือผู้ซึ่งปลัดกระทรวงมอบหมาย ซึ่งจะทำให้พนักงานเจ้าหน้าที่มีทั้งอำนาจในการตรวจสอบโรงงาน ตลอดจนอำนาจในการสั่งการตามมาตรการลงโทษทางปกครองที่มีต่อผู้ประกอบการโรงงานได้หมดทุกมาตรการตามที่ระบุไว้ในมาตรา 37 มาตรา 39 และมาตรา 42 ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไปตามหลักการของการใช้อำนาจในทางปกครองและเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมายที่บัญญัติให้พนักงานเจ้าหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติการเพื่อบังคับให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535

ประการที่สอง ปัญหาการกำหนดบทนิยามคำว่า “โรงงาน” และ “ตั้งโรงงาน” ตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) เดิมพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 มาตรา 5 ได้กำหนดบทนิยามคำว่า “โรงงาน” หมายความว่า อาคาร สถานที่ หรือยานพาหนะที่ใช้เครื่องจักรมีกำลังรวมตั้งแต่ห้าแรงม้า หรือกำลังเทียบเท่าตั้งแต่ห้าแรงม้าขึ้นไปหรือใช้คนงานตั้งแต่เจ็ดคนขึ้นไปโดยใช้เครื่องจักรหรือไม่ก็ตามสามารถทำ ผลิต ประกอบ บรรจุ ซ่อม ซ่อมบำรุง ทดสอบ ปรับปรุง แปรสภาพ ลำเลียง เก็บรักษา หรือทำลายสิ่งใด ๆ ทั้งนี้ ตามประเภทหรือชนิดของโรงงานที่กำหนดในกฎกระทรวง แต่พระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับ

ที่ 2) พ.ศ. 2562 มาตรา 4 บัญญัติให้ยกเลิกความในบทนิยามดังกล่าวและให้ใช้ข้อความต่อไปนี้แทน “โรงงาน” หมายความว่า อาคาร สถานที่ หรือยานพาหนะที่ใช้เครื่องจักรมีกำลังรวมตั้งแต่ห้าสิบลำแรงม้าหรือกำลังเทียบเท่าตั้งแต่ห้าสิบลำแรงม้าขึ้นไป หรือใช้คนงานตั้งแต่ห้าสิบคนขึ้นไปโดยใช้เครื่องจักรหรือไม่ก็ตาม เพื่อประกอบกิจการ ทั้งนี้ ตามประเภทชนิดของโรงงานที่กำหนดในกฎกระทรวง ซึ่งการแก้ไขคำนิยามนี้จะส่งผลให้โรงงานอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรขนาดต่ำกว่าห้าสิบลำแรงม้า หรือกิจการที่มีคนงานน้อยกว่าห้าสิบคนไม่ถือเป็นโรงงานและจะไม่อยู่ภายใต้มาตรการการกำกับดูแลของพระราชบัญญัติโรงงานอีกต่อไป การแก้ไขบทนิยามดังกล่าวจะทำให้โรงงานจำพวกที่ 1 ซึ่งเดิมมีกำลังเครื่องจักรไม่เกินห้าสิบลำแรงม้าและใช้คนงานไม่เกินห้าสิบคน สามารถประกอบกิจการโรงงานได้ทันทีตามความประสงค์ของผู้ประกอบกิจการโรงงานโดยไม่ต้องแจ้งและไม่ต้องขออนุญาตจากทางราชการ แต่ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่ทางราชการกำหนดเกี่ยวกับการควบคุมโรงงานที่กำหนดในกฎกระทรวง ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2535) ซึ่งออกตามความในมาตรา 8 แห่งพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 และโรงงานจำพวกที่ 2 ซึ่งเดิมมีกำลังเครื่องจักรไม่เกินห้าสิบลำแรงม้าและใช้คนงานไม่เกินห้าสิบคน แม้ไม่ต้องขออนุญาตประกอบกิจการเหมือนกับโรงงานจำพวกที่ 1 เพียงแต่ก่อนที่จะประกอบกิจการต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดในกฎกระทรวงที่ออกตาม มาตรา 8 และประกาศของรัฐมนตรีที่ออกตามกฎกระทรวงดังกล่าวและเมื่อจะเริ่มประกอบกิจการ โรงงานต้องแจ้งต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ทราบก่อน เพื่อขอรับใบรับแจ้งการประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 2 จะไม่อยู่ภายใต้มาตรการการกำกับดูแลของพระราชบัญญัติโรงงาน โดยโรงงานที่มีกำลังเครื่องจักรน้อยกว่าห้าสิบลำแรงม้าหรือใช้คนงานน้อยกว่าห้าสิบคน โดยใช้เครื่องจักรหรือไม่ก็ตาม เพื่อประกอบกิจการนั้น ไม่ต้องปฏิบัติตามกฎกระทรวง ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) ซึ่งออกตามความในมาตรา 8 แห่งพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 อันเป็นหลักเกณฑ์เกี่ยวกับที่ตั้งโรงงาน อาคารโรงงาน มาตรฐาน วิธีการควบคุมการปล่อยของเสีย มลพิษ หรือสิ่งใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความปลอดภัยในการประกอบกิจการโรงงาน เป็นต้น

นอกจากนี้ โรงงานจำพวกที่ 1 และ โรงงานจำพวกที่ 2 แห่งพระราชบัญญัติโรงงานพ.ศ. 2535 ไม่เป็นโรงงานอุตสาหกรรมในความหมายของพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) ส่งผลให้ความเข้มงวดในการบังคับใช้กฎหมายเพื่อป้องกันปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการขยายตัวของประชากร การใช้ทรัพยากรอย่างไม่ถูกต้องและอุตสาหกรรม การกำหนดให้โครงการขนาดใหญ่จะต้องจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) กับโรงงานทั้งสองจำพวกนี้ลดลง หรือการนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการสาธารณสุขมาบังคับใช้เพื่อลดปัญหาที่เกิดขึ้นจากโรงงาน เช่น การสั่งให้ผู้ดำเนินกิจการนั้นแก้ไขหรือปรับปรุงให้ถูกต้อง หรือการสั่งปิดโรงงาน แล้วให้ย้ายโรงงานนี้ไปอยู่ที่อื่นที่ปลอดภัยกับชุมชนมากกว่าที่เดิมซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ยากยิ่ง เพราะโรงงานเหล่านั้นไม่ใช่โรงงานตามนิยามกฎหมายโรงงานที่ได้แก้ไขบทนิยามใหม่ตามพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 จึงส่งผลให้ขาดความเชื่อมโยงในการบังคับใช้ทางกฎหมายฉบับดังกล่าว อย่างไรก็ตาม แม้ในปัจจุบันโรงงานจำพวกที่ 1 และ โรงงานจำพวกที่ 2 ที่ตั้งอยู่ในเขตองค์กร

ปกครองส่วนท้องถิ่นจะอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2562 โดยกำหนดให้มีการถ่ายโอนภารกิจในการเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับโรงงานจำพวกที่ 1 และโรงงานจำพวกที่ 2 และกำหนดกลไกให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีรายได้จากการดำเนินการตามภารกิจที่ถ่ายโอนดังกล่าวก็ตาม แต่หน่วยงานท้องถิ่นยังขาดทั้งศักยภาพและความเชี่ยวชาญอย่างเพียงพอในการกำกับดูแลและแก้ไขผลกระทบที่เกิดขึ้นหรืออาจจะเกิดขึ้นในอนาคตจากการโอนอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลกิจการที่มีความเสี่ยงสูง ประกอบกับการขาดนโยบายและมาตรการรองรับที่ดีจากหน่วยงานส่วนกลาง

ส่วนผลกระทบที่เกิดกับโรงงานจำพวกที่ 3 เดิมเป็นโรงงานที่มีกำลังเครื่องจักรเกินห้าสิบลำแรงม้าและใช้คนงานเกินห้าสิบคน ซึ่งจัดเป็นโรงงานขนาดใหญ่ การประกอบกิจการอาจก่อปัญหามลพิษหรือเหตุเดือดร้อนอันตราย ก่อความรำคาญจึงจำเป็นต้องควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด กฎหมายโรงงานจึงกำหนดให้ผู้ประกอบการโรงงานจำพวกที่ 3 ที่ตั้งอยู่นอกเขตนิคมอุตสาหกรรมหรือนอกเขตประกอบการอุตสาหกรรมต้องได้รับอนุญาตก่อนตั้งโรงงาน เมื่อมีการแก้ไขบทนิยามของคำว่าโรงงานในมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 ส่งผลให้ผู้ได้รับใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ที่มีความประสงค์จะเปลี่ยนแปลงโรงงานจำพวกที่ 3 เป็นโรงงานจำพวกที่ 1 หรือโรงงานจำพวกที่ 2 ได้ โดยแจ้งเลิกการประกอบกิจการโรงงานเป็นหนังสือให้ผู้อนุญาตทราบ พร้อมส่งคืนใบอนุญาตให้ผู้อนุญาตพร้อมกัน โรงงานเหล่านั้นย่อมอยู่ภายใต้บังคับบทบัญญัติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโรงงานจำพวกที่ 1 หรือโรงงานจำพวกที่ 2 ตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 และพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2562 ส่วนโรงงานที่ผู้รับใบอนุญาตไม่ประสงค์จะเปลี่ยนแปลงประเภทโรงงาน ยังคงเป็นโรงงานจำพวกที่ 3 ต่อไป นอกจากนี้ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับอาคาร สถานที่ หรือยานพาหนะที่มีกำลังเครื่องจักรตั้งแต่ห้าสิบลำแรงม้าขึ้นไป หรือมีจำนวนคนงานห้าสิบคนไป จากเดิมที่หากต้องการเริ่มประกอบกิจการโรงงานจะต้องได้รับใบอนุญาตก่อนดำเนินการตั้งโรงงาน แต่เมื่อมีการแก้ไขบทนิยามโรงงาน ทำให้มีการตรวจกระทรวงกำหนดประเภท ชนิด และขนาดของโรงงาน พ.ศ. 2564 ขึ้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์การควบคุมการประกอบกิจการโรงงาน การป้องกันเหตุเดือดร้อนรำคาญ ความเสียหาย และอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับประชาชนและสิ่งแวดล้อม ทำให้อาคาร สถานที่ หรือยานพาหนะที่มีกำลังเครื่องจักรตั้งแต่ห้าสิบลำแรงม้าขึ้นไป แต่ไม่เกินเจ็ดสิบลำแรงม้า หากประสงค์จะเริ่มประกอบกิจการโรงงานสามารถเริ่มประกอบกิจการโรงงานเพียงต้องแจ้งให้พนักงานเจ้าหน้าที่ทราบก่อนเท่านั้น

ดังนั้น ผู้เขียนเห็นว่าสมควรแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติในเรื่องของบทนิยามคำว่าโรงงาน ตามพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 โดยนำลักษณะของการประกอบกิจการโรงงาน เช่น อุตสาหกรรมที่ทำการผลิตผลิตภัณฑ์จากโลหะ อุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีในระดับสูง การทำยาและเครื่องเวชภัณฑ์ อุตสาหกรรมที่มีเครื่องจักรที่ใช้พลังงาน น้ำ พลังน้ำมัน หรือพลังงานไฟฟ้าช่วยในการผลิต หรืออุตสาหกรรมการผลิตที่ใช้ฝีมือหรือทักษะกับแรงงานของผู้ผลิตเป็นส่วนสำคัญ เป็นต้น และ/หรือนำ

วัตถุประสงค์ของการประกอบกิจการโรงงาน เช่น การประกอบกิจการสำหรับการผลิต การสร้าง หรือการซ่อมบำรุง เป็นต้น มากำหนดเป็นความหมายบทนิยามคำว่าโรงงาน เนื่องจากการนำกำลังแรงงานของเครื่องจักรและจำนวนคนงานที่ใช้ในอาคาร หรือสถานที่ หรือยานพาหนะมาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการให้ความหมายของบทนิยามคำว่าโรงงาน โดยมีการกำหนดประเภทโรงงานออกเป็น 3 จำพวก ขึ้นอยู่กับกำลังแรงม้าของเครื่องจักรและจำนวนคนงานนั้น นอกจากทำให้การบริหารจัดการโรงงานในแต่ละจำพวกยากต่อการควบคุมดูแลให้เป็นไปในแนวทางที่เหมาะสมแล้ว การประกอบกิจการโรงงานที่มีความแตกต่างกันแม้จะอยู่ในกลุ่มโรงงานจำพวกเดียวกันก็ต้องมีการควบคุมและกำกับดูแลที่แตกต่างออกไป ตลอดจนการควบคุมการปล่อยของเสียหรือมลพิษที่อาจเกิดขึ้นหรือปัญหาที่เกิดขึ้นก็ย่อมมีความแตกต่างกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่าหากมีการกำหนดโรงงานอุตสาหกรรมตามลักษณะและ/หรือวัตถุประสงค์ของการประกอบกิจการโรงงานแล้วจะทำให้การกำหนดหลักเกณฑ์หรือกฎเกณฑ์ ระเบียบ การควบคุมดูแล ตลอดจนการบริหารจัดการโรงงานกระทำได้ง่ายและสะดวกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการด้านมลพิษและของเสียที่ส่งผลกระทบต่อสาธารณะและสิ่งแวดล้อมจะอยู่ภายใต้กฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ หรือมาตรฐานเดียวกัน

ส่วนกรณีมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 ได้การยกเลิกและบัญญัติบทนิยามใหม่คำว่า “ตั้งโรงงาน” จากเดิม “ตั้งโรงงาน” หมายความว่า การก่อสร้างอาคารเพื่อติดตั้งเครื่องจักรสำหรับประกอบกิจการโรงงาน หรือนำเครื่องจักรสำหรับประกอบกิจการโรงงานมาติดตั้งในอาคารสถานที่ หรือยานพาหนะที่จะประกอบกิจการ เป็น “ตั้งโรงงาน” หมายความว่า การนำเครื่องจักรสำหรับประกอบกิจการโรงงานมาติดตั้งในอาคาร สถานที่ หรือยานพาหนะที่จะประกอบกิจการโรงงาน หรือนำคนงานมาประกอบกิจการโรงงานในกรณีที่ไม่มีการใช้เครื่องจักร เนื่องจากการแก้ไขบทนิยามของคำว่า การตั้งโรงงาน โดยการลดความหมายของการตั้งโรงงานให้เหลือเพียงการนำเครื่องจักรเข้ามาติดตั้งเท่านั้น แม้จะมีเจตนารมณ์ในการส่งเสริมให้มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมได้โดยสะดวกและมีความคล่องตัวมาก แต่กลับเป็นช่องว่างให้ผู้ที่ประสงค์จะประกอบกิจการโรงงานสามารถเริ่มการก่อสร้างอาคารได้โดยไม่จำเป็นต้องรอให้ได้รับใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานหรือที่เรียกว่า ใบ ร.ง.4 ก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงงานจำพวกที่ 3 ซึ่งพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 มาตรา 12 ที่เป็นกฎหมายบังคับใช้อยู่เดิมได้บัญญัติว่า “ห้ามมิให้ผู้ใดตั้งโรงงานก่อนได้รับใบอนุญาต” การแก้ไขนิยามคำว่า การตั้งโรงงานจากกฎหมายเดิมที่หมายถึงตั้งแต่ขั้นตอนการก่อสร้างอาคารโรงงาน โดยให้เหลือเพียงความหมายว่า “การนำเครื่องจักรสำหรับการประกอบกิจการโรงงานเข้ามาติดตั้งหรือนำคนงานมาประกอบกิจการโรงงานในกรณีที่ไม่มีการใช้เครื่องจักร” ส่งผลให้เกิดความหะหลวมในการตรวจสอบและพิจารณาถึงความเหมาะสมของทำเลที่ตั้งโรงงาน อาคารสถานที่ และผลกระทบด้านอื่น ๆ ที่จะเกิดตามมาในภายหลัง เนื่องจากพนักงานเจ้าหน้าที่ตามพระราชบัญญัตินี้ไม่สามารถเข้าไปตรวจสอบการก่อสร้างอาคารโรงงานของโรงงานจำพวกที่ 3 ได้ นอกจากนี้ บทบัญญัติความหมายของการตั้งโรงงานยังมีความขัดแย้งต่อเจตนารมณ์และเงื่อนไขสำคัญในการออกใบอนุญาตตามพระราชบัญญัติโรงงานที่กำหนดหลักเกณฑ์ให้มีการตรวจสอบและพิจารณาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมและประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง มาตรการด้านสิ่งแวดล้อมและความ

ปลอดภัยของโรงงานก่อนการอนุญาตด้วย โดยเฉพาะสำหรับโรงงานขนาดใหญ่ที่เข้าข่ายจะต้องมีการศึกษา และจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) และรายงานประเมินผลกระทบต่อสุขภาพ (EHIA) ที่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) ได้กำหนดไว้ ตลอดจนความเหมาะสมของทำเลที่ตั้ง ซึ่งต้องคำนึงถึง พระราชบัญญัติควบคุมอาคาร พ.ศ. 2522 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) และพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2562 ด้วย เพื่อประโยชน์แห่งความมั่นคง แข็งแรง ปลอดภัย การป้องกัน อัคคีภัย การสาธารณสุข การรักษา คุณภาพสิ่งแวดล้อม การผังเมือง การสถาปัตยกรรม การอำนวยความสะดวกแก่การจราจร และอื่น ๆ ที่ เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างอาคารโรงงาน

โดยผู้ประกอบการโรงงานที่เป็นโรงงานจำพวกที่ 3 หากต้องการขอรับใบอนุญาตประกอบ กิจการโรงงาน จะต้องดำเนินการตาม 4 ขั้นตอน คือ 1. ยื่นเอกสารดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของ ประชาชน ก่อนการยื่นคำขอรับใบอนุญาต (ร.ง.3) ต่อหน่วยงานผู้อนุญาตในท้องที่ที่จะตั้งโรงงาน 2. การยื่น คำขอรับใบอนุญาต (แบบ ร.ง.3) และเอกสารผลการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ต่อกรมโรงงาน อุตสาหกรรม หรือสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสถานที่ตั้งโรงงาน 3. เจ้าหน้าที่พิจารณา ความถูกต้องของเอกสาร/สถานที่ตั้งโรงงาน เมื่อเจ้าหน้าที่รับคำขอแล้วจะดำเนินการพิจารณาเอกสารและ ตรวจสอบข้อเท็จจริงของทำเลที่ตั้งโรงงาน การประกอบกิจการ กระบวนการผลิต การป้องกันเหตุเดือดร้อน รำคาญ และการบำบัดมลพิษต่าง ๆ พร้อมจัดทำรายงานสรุปผลการตรวจสอบ และ 4. หลังจากเจ้าหน้าที่ ตรวจสอบเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะแจ้งผลการพิจารณาให้ผู้ประกอบการทราบ หากได้รับอนุญาต ผู้ประกอบการจะต้องชำระค่าธรรมเนียมใบอนุญาต และดำเนินการตั้งโรงงานภายในระยะเวลาที่ระบุในคำ ขออนุญาต จากนั้นให้แจ้งเริ่มประกอบกิจการและชำระค่าธรรมเนียมรายปี (ก่อนเริ่มประกอบการ 15 วัน) หากเป็นกรณีไม่อนุญาต ผู้ประกอบการสามารถอุทธรณ์ต่อรัฐมนตรีว่ากระทรวงอุตสาหกรรมได้ภายใน 30 วัน

ผู้เขียนเห็นว่าควรแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) โดยเพิ่ม ข้อความ “การก่อสร้างอาคาร” เป็นส่วนหนึ่งของการให้ความหมายบทนิยามคำว่าตั้งโรงงานด้วย เพื่อให้ผู้ ประกอบกิจการโรงงานต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง ตั้งแต่การริเริ่มที่จะประกอบกิจการโรงงาน เนื่องจากผู้เขียนเห็นว่า การตรวจสอบและพิจารณาถึงความ เหมาะสมของทำเลที่ตั้งโรงงาน สถานที่ และการก่อสร้างอาคารของโรงงาน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ พนักงานเจ้าหน้าที่สามารถเข้าไปตรวจสอบการก่อสร้างอาคารโรงงาน โดยเฉพาะโรงงานจำพวกที่ 3 ที่ก่อ ให้ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง โดยการตรวจสอบและพิจารณาถึงความ เหมาะสมของทำเลที่ตั้งเป็นเงื่อนไขสำคัญของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการพิจารณาออกใบอนุญาตประกอบ กิจการโรงงาน อีกทั้งโรงงานที่ไม่ใช่โรงงานตามกฎหมายโรงงาน และไม่ผิดกฎหมายในรูปแบบนี้ จะมี แนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในทุกพื้นที่ของประเทศไทย เพราะได้รับการส่งเสริมให้เปิดได้อย่างเสรี ปราศจากการ ควบคุมจากกรมโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากโรงงานที่ไม่ต้องขออนุญาตเข้าไปตั้งอยู่ใน

พื้นที่ที่ไม่เหมาะสม เช่น มีทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้ชุมชน โรงเรียน โรงพยาบาล วัด แหล่งน้ำของชุมชน หรือบริเวณพื้นที่อ่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหาจากเรื่องเล็กไปถึงเรื่องใหญ่ได้ เช่น เหตุเค็ดรื้อนราคาจากเสียงเครื่องจักร กลั่นจากการประกอบกิจการ ฝุ่นควันจากการประกอบการ การรั่วไหลของกากอุตสาหกรรมจากโรงงานลงสู่แหล่งน้ำ เป็นต้น

ประการสุดท้าย ปัญหาการกำหนดหลักเกณฑ์และเงื่อนไขเกี่ยวกับการต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) เดิมพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 มาตรา 14 มีการกำหนดอายุของใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ไว้ 5 ปี และมาตรา 15 กำหนดให้ผู้ประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 จะต้องดำเนินการตามขั้นตอนและวิธีการในการต่ออายุของใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน แต่ในปัจจุบันพระราชบัญญัติโรงงาน (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562 มาตรา 10 บัญญัติให้ยกเลิกมาตรา 14 และมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 ส่งผลให้ใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ไม่ต้องมีการขอต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน หรืออาจกล่าวได้ว่าใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ไม่มีวันหมดอายุ หรือเป็นแบบตลอดชีพ

แม้การยกเลิกอายุของใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจะเป็นวิธีการแก้ไขความไม่โปร่งใสในการให้สินบน การทุจริต หรือคอร์รัปชันของระบบราชการ ตั้งแต่การพิจารณาใบอนุญาต การตรวจสอบโรงงาน และการพิจารณาขอรื้อเรียนและการลงโทษ โดยให้ผู้ประกอบการโรงงานเป็นฝ่ายรับรองตนเองหรือ Self-declared ผู้ประกอบการต้องแสดงข้อมูลเพื่อรับรองตนเองว่าการประกอบกิจการได้มีการดำเนินการถูกต้องตามกฎหมายโดยกำหนดให้มีการแจ้งข้อมูลที่จำเป็นต่อการควบคุมกำกับดูแลทั้งด้านความปลอดภัยและสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดให้มีบุคคลที่ 3 (Third Party) หรือเรียกว่า “ผู้ตรวจสอบเอกชน” ที่ขึ้นทะเบียนเป็นเจ้าหน้าที่ตรวจโรงงานกับกรมโรงงานอุตสาหกรรม (กรอ.) มีบทบาทหน้าที่ในการตรวจสอบโรงงานหรือเครื่องจักร หรือดำเนินการอื่นที่เกี่ยวข้องในภายหลัง และเป็นผู้รับรองความถูกต้องของการปฏิบัติตามกฎหมายของผู้ประกอบกิจการโรงงานอีกชั้นหนึ่งเพื่อป้องกันการรับรองเท็จ ซึ่งผู้ตรวจสอบเอกชนต้องได้รับใบอนุญาตตรวจสอบหรือรับรองจากผู้อนุญาต อันอาจเป็นบุคคลธรรมดาหรือเป็นบุคลากรที่ปฏิบัติงานในนิติบุคคลก็ได้ การเปิดช่องทางการตรวจสอบโดยให้ผู้ตรวจสอบเอกชนถือว่าเป็นการกระจายอำนาจการกำกับดูแลไปให้กับตัวแทนเอกชนที่ทางกรมโรงงานอุตสาหกรรมรับรองและเป็นการกระจายภาระงานของหน่วยงานรัฐ ทำให้สามารถตรวจสอบโรงงานที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ทั่วถึงมากขึ้น การโอนอำนาจหน้าที่และการจัดทำรายงานการตรวจสอบให้เอกชนที่ได้รับการรับรองนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ไขความไม่โปร่งใส การให้สินบน หรือการทุจริตของหน่วยงานรัฐที่ต้องทำหน้าที่โดยตรง แต่ในขณะเดียวกัน หากให้อำนาจการตรวจสอบโรงงาน หรือเครื่องจักร หรือการดำเนินการอื่นที่เกี่ยวข้องมากเกินไป หรือให้ตัวแทนผู้ตรวจสอบเอกชนมีอำนาจเต็มจะกลายเป็นการเพิ่มปัญหาการติดสินบนเจ้าหน้าที่รัฐ ปัญหาการรับเงินใต้โต๊ะ ไปจนถึงปัญหาการทำรายงานตรวจสอบโรงงานที่เป็นเท็จเพื่อให้โรงงานผ่านการพิจารณาได้ดำเนินการต่อไป แม้จะมีกำหนดโทษตามกฎหมายไว้อย่างเข้มงวดเพื่อกำกับดูแลผู้ตรวจสอบเอกชนที่จัดทำรายงานเท็จ แต่การบัญญัติการกำหนดโทษเพียงแค่นี้ให้เพิกถอนใบอนุญาตเป็นเวลา 2 ปี สำหรับผู้กระทำผิด

แต่เมื่อกำหนดถึงความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อม ประชาชน และชุมชนทั้งในบริเวณพื้นที่โรงงาน และบริเวณใกล้เคียง ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวแล้วย่อมมีความรุนแรงและมีมูลค่าความเสียหายมากกว่า บทกำหนดโทษที่ได้กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม การยกเลิกอายุของใบอนุญาตดังกล่าวได้ตัดขั้นตอนสำคัญของ พนักงานเจ้าหน้าที่ของรัฐในการตรวจสอบและความเหมาะสมของโรงงานอันเป็นมาตรการกำกับดูแลให้ผู้ ประกอบกิจการโรงงานต้องทำการปรับปรุงแก้ไขโรงงานที่ได้เริ่มประกอบกิจการมาแล้วให้อยู่ในสภาพที่มีความปลอดภัย เหมาะสม และไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และบริเวณ ใกล้เคียง รวมทั้ง เจ้าหน้าที่ที่สามารถนำเรื่องราวเรียนของประชาชนอันเกี่ยวกับผลกระทบในปัญหาด้านต่าง ๆ ตลอดจนความเดือดร้อนที่เกิดจากโรงงานมาประกอบการพิจารณาต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการ โรงงาน หรืออาจกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติมอย่างอื่นให้โรงงานจำพวกที่ 3 ปรับปรุงแก้ไขและปฏิบัติตามให้ ถูกต้องด้วยจึงจะดำเนินการในการอนุญาตให้ต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานจำพวกที่ 3 ต่อไปได้ เนื่องจากโรงงานเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญ หรือก่อให้เกิดปัญหามลพิษที่สำคัญกับ ประชาชนและชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนถึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญ ในการกำหนดทิศทางของโรงงาน การที่รัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ จะสร้างความโปร่งใสและเพิ่มคุณภาพการตัดสินใจของภาครัฐให้ดีขึ้นแล้ว ยังช่วยทำให้ เจ้าหน้าที่ของรัฐได้รับทราบความต้องการและปัญหาที่แท้จริง และเนื่องจากโรงงานเป็นต้นตอของการ ก่อให้เกิดปัญหามลพิษและสิ่งแวดล้อม การกำหนดให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานสามารถเข้าไปตรวจสอบว่าผู้ ประกอบกิจการได้ฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหรือไม่ หรือการให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานในอันที่จะ กำหนดเงื่อนไขให้ผู้รับใบอนุญาตปฏิบัติหรือการให้อำนาจแก่เจ้าพนักงานในอันที่จะสั่งให้ผู้รับใบอนุญาต การแก้ไขการประกอบการให้เป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้หรือไม่ จึงเป็นการกำหนดหรือมาตรการที่ เหมาะสม เพื่อป้องกันมิให้เกิดผลกระทบหรือความเสียหายที่สามารถคาดหมายได้ล่วงหน้าหรือให้เกิด ผลกระทบหรือความเสียหายน้อยที่สุดในด้านสิ่งแวดล้อม เพราะการกำหนดให้ผู้ก่อให้เกิคมลพิษมีหน้าที่ แบกรับภาระการลงทุนและออกค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่จำเป็นสำหรับการป้องกัน การแก้ไขปัญหามลพิษ และ การชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นจากการประกอบการหรือดำเนินกิจกรรมของตน ตลอดจนการฟื้นฟู สภาพแวดล้อมที่ได้รับผลกระทบให้กลับคืนมา รวมทั้งมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการขจัดมลพิษ ทั้งหมดที่รัฐได้ดำเนินการไปเพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นและหากเกิดความเสียหายต่อชีวิต สุขภาพอนามัย หรือ ทรัพย์สินของผู้ใด ผู้ก่อมลพิษต้องมีหน้าที่ชดเชยความเสียหายดังกล่าวให้แก่ผู้ที่ได้รับความเสียหายแต่เพียง อย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอ แต่ผู้ประกอบการ โรงงานต้องดำเนินการที่เป็นมิตรกับประชาชน ชุมชน และสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา ซึ่งการกำหนดให้ผู้ประกอบการต้องขอต่ออายุใบอนุญาตการประกอบกิจการ โรงงานต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงถึงการประกอบกิจการโรงงานที่มีความรับผิดชอบต่อ สังคมและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นควรเพิ่มบทบัญญัติในพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 (และที่แก้ไขเพิ่มเติม) เกี่ยวกับการกำหนดอายุหรือระยะเวลาของใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานดังกล่าว โดยนำผลการรับรอง

ตนเอง หรือ Self-declared ที่ได้รับการรับรองความถูกต้องจากผู้ตรวจสอบเอกชนแล้วและผู้ประกอบกิจการโรงงานนั้น ๆ ได้มีการดำเนินการประกอบกิจการโรงงานถูกต้องตามกฎหมาย และนำรายงานผลการตรวจสอบโรงงานหรือเครื่องจักร หรือดำเนินการอื่นที่เกี่ยวข้องแทนการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่มาเป็นเงื่อนไขในการขอต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน ร่วมกับการที่เจ้าหน้าที่นำเรื่องร้องเรียนของประชาชนอันเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดจากโรงงานมาประกอบการพิจารณาต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน หรือกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติมให้โรงงานปรับปรุงแก้ไขและปฏิบัติตามให้ถูกต้องก่อนจึงจะดำเนินการอนุญาตให้ต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานต่อไปได้

ผู้เขียนหวังว่าจะมีการศึกษาผลกระทบเกี่ยวกับการกำหนดอายุของใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงานที่มีต่อผู้ประกอบการโรงงาน หน่วยงานของรัฐ บุคคลที่สาม ตลอดจนปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต เพื่อกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการเกี่ยวกับการขอต่อใบอนุญาต การอนุญาตให้ต่อใบอนุญาต และการยื่นรายงานผลการตรวจสอบโรงงานหรือเครื่องจักร หรือดำเนินการอื่นที่เกี่ยวข้องของผู้ตรวจสอบเอกชนประกอบการพิจารณาต่ออายุใบอนุญาตประกอบกิจการโรงงาน หรือกำหนดเงื่อนไขเพิ่มเติม

เอกสารอ้างอิง

จุฑารัตน์ ชมพันธุ์. “การวิเคราะห์หลัก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ใน “The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement” ในบริบทประเทศไทย.”

วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม, 8 (มกราคม - มิถุนายน 2555): 133 – 134.

ถวิลวดี บุรีกุล. การมีส่วนร่วม แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2548.

นัทธมน คงเจริญ. เอกสารประกอบการสอนกฎหมายสิ่งแวดล้อม (177452), บทที่ 3 หลักการที่สำคัญ

ในการจัดการสิ่งแวดล้อม. [Online]. Available

URL://<https://www.law.cmu.ac.th/law2011/journal/e1559374128.pdf>. 2018.

นิคม จันทรวิทุร. กฎหมายเกี่ยวกับอุตสาหกรรมและแรงงาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516.

โกสิน พลกุล. ปัญหาและข้อคิดบางเรื่องจากรัฐธรรมนูญไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์พลชัย, 2529.

วรรณภา ติระสังขะ. กฎบัตรว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมของประเทศฝรั่งเศส: หลักการพื้นฐานในกฎหมาย

สิ่งแวดล้อม (La charte de l'environnement). [Online]. Available URL:// <http://public-law.net/publaw/view.aspx?id=707>. 2005 (มกราคม, 9).

วิฑูรย์ สิมะโชคดี. กฎหมายอุตสาหกรรมและกฎหมายโรงงานว่าด้วย พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ.

2535. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2537.

วิฑูรย์ สิมะโชติ. กฎหมายอุตสาหกรรมและกฎหมายว่าด้วยโรงงาน. (พิมพ์ครั้งที่ 2).

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2527.

วิษณุ เครืองาม. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: แสงสุทธิการพิมพ์, 2530.

สมนึก จมัวสิน. วิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนจาก "พ.ร.บ. โรงงาน พ.ศ. 2562".

[Online]. Available URL:// <https://ilaw.or.th/node/5359>. 2019 (สิงหาคม, 12).

สุทธิชัย งามชื่นสุวรรณ. กฎหมายโรงงานใหม่กับปัญหาการคานและถ่วงดุล ผลประโยชน์.

[Online]. Available URL://<https://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/646900>. 2019

(มีนาคม, 28).

อชิษฐา อื้อตวงษ์. ร่างพ.ร.บ. โรงงานฉบับใหม่ กับการซ้ำเติมปัญหาแก่

ผู้ประกอบการ. [Online]. Available URL://<https://themomentum.co/amendment-to-the-factory-act/>. 2019 (มกราคม, 9).